

barnängens gård

– den svenska textilindustrins vagg

På Södermalms sydöstra sida ligger ett område som heter Barnängen. I dess södra del finns en äldre gårdsanläggning där det i dag finns bostäder och kontor. De ljusst gula, putsade husen med gårdsrum och trädgård bevaras från en av Stockholms historiskt sett mest betydelsefulla industrimiljöer.

Text: Lena Lundberg

Den tidigaste industriverksamheten på Barnängen startades i slutet av 1600-talet av Jacob Gavelius. Gavelius var importör av kläde till armén, ett kraftigt ulltyg med filtartad yta som var särskilt lämpat till uniformer. När staten år 1686 föreskrev att armén skulle använda inhemskt kläde till sina uniformer skaffade Gavelius tillstånd att bedriva fabriksverksamhet. Några år senare fick han arrendera Barnängsområdet för etablering av industriell textiltillverkning.

Denna del av Södermalm var fortfarande mycket lantlig med få hus. År 1691 uppförde Gavelius sin första byggnad på Barnängen, en långsträckt timmerbyggnad i två våningar som inrättades till väveri. Allteftersom tillkom ytterligare byggnader kring ett gårdsrum och en mindre hamn med bryggor mot sjön. Byggnaderna uppfördes i trä eller korsvirke, med undantag av ett större lusthus av tegel vid en »blomsterträdgård«. Gavelius avled redan år 1698, men hans blivande svärson tog över driften och i början av

1700-talet var Barnängsmanufakturen Stockholms största textiltillverkare. Förutom kläde och uppsydda uniformer till armén, levererades även tyg till

företag och privatpersoner inom och utom landet.

På grund av Sveriges förluster i krigen under åren 1700–1721, med sammanhängande ekonomisk nedgång, fick företaget svårigheter. Detta bidrog till att merparten av företaget såldes till Riddarhuset. På 1730-talet vände ekonomin, bland annat genom statligt stöd till inhemsk produktion av handelsvaror.

Vid ingången av 1740-talet var Barnängsfabriken landets största i sitt slag. Tillverkningen hade kompletterats med ett kläde av finare kvalitet och skedde numer i fabriksbyggnader, så kall-

Entrén till Barnängens gård från Barnängsgatan. Genom porten kommer man till anläggningens centrala del och den stora gårdsplanen. Rakt fram syns huvudbyggnaden, uppförd mellan åren 1767 och 1769. Till höger syns den i dag äldsta bevarade byggnaden, verkhuset från 1741. Till vänster skymtar portvaktbostaden från år 1782. Foto: Ingrid Johansson 2010. SSM.

lade verkhus, som dessutom inrymde kasernliknande rum där merparten av arbetarna bodde. Dessa rum kunde vara inredda med köksspisar och upp till sex väggfasta sängar över varandra. Övriga arbetare bodde på Södermalm, och utförde ofta visst arbete i hemmet. År 1745 hade Barnängsfabriken 35 vävstolar och 529 arbetare, de flesta spinnerskor och diversearbetare. Vissa moment utfördes av barn. Spinnhusfolk på Långholmen – kvinnor som hade dömts för lösdriveri – bidrog genom leveranser av spunnet garn. Flertalet av mästararna var utländska, främst tyskar, men även bland spinnerskorna fanns de som var av utländsk härkomst. På företagets kontor fanns 18 anställda.

Hårda arbetsvillkor

Arbetsförhållandena på fabriken var väldigt hårda. Då barnen till några spinnerskor ställdes inför hotet att sändas till barnhuset uppgav fabrikschefen att företaget skulle ansvara för dem, liksom man gjorde för 95 fattiga klädesmakarbarn, och att man tänkte anställa en lärare för barnens kristendomsundervisning. Motivet var krasst och kopplat till fabriken framtidens behov av arbetare: »arbetarnas barn, som ifrån själva modersmjölken blivit uppammade och uppfödda till arbete och elände, skulle på barnhuset bli bortskämda, till annat levnadssätt vana och på slutet distraherade eller till fabriksarbete odugliga«, skriver fabrikschefen och avslutar med att de mödrar som nu är fullt upptagna med arbete »skulle slå sig till lättja och liderlighet så snart de blev sina barn kvitt«. Det råder inga tvivel om att förhållandena för de anställda var mycket svåra, något som omsorgsfullt skildras i Per Anders Fogelströms roman *Vävarnas barn* från 1981.

Vy över Barnängen från Hammarby sjö, 1740-tal. Den stora byggnaden till vänster är det då nyuppförda verkhuset. Nere vid vattnet fanns bryggor och mindre byggnader för färgeri och tvätt. I mitten syns den mångkantiga byggnad som uppfördes som lusthus, senare användes som kapell och som revs inför uppförandet av den nya huvudbyggnaden på 1760-talet. Utsnitt ur karta över Barnängen från 1744. SSM.

På 1740-talet fanns omkring fyrtio byggnader på Barnängen. Den långsträckt fabriksbyggnad som på kartan är markerad med nr. 2, nedtill till vänster, är verkhuset. Norr om trädgården framför verkhuset står lusthuset, vid tiden använt som kapell. Det stora gårdsrummet används för torkkramar. Utsnitt ur karta över Barnängen från 1744. SSM.

Kring mitten av 1700-talet fanns cirka 40 byggnader på Barnängen. Det verkhus av timmer som hade uppförts år 1691 ersattes år 1741 med en stenbyggnad. Förutom verkhus fanns färgerihus, tvätthus, sköljhus, sprut- och brandredskapshus, flera av dem på bryggor ute i vattnet. Dessutom fanns bostadshus för fabrikschefen, vaktmästarbostad, stall, fähus, höns- hus, vagnshus, bagarstuga, vedbodar, valkvarn, smedja, sjukstuga och krog. Det gamla lusthuset användes som kapell. På den öppna gården var ramar uppställda för torkning av tygerna. Till detta kom köksträdgård, fruktträdgård, ängar och en fiskdamm. Området var inhägnat med plank eller staket.

Fabrikens uppgång och fall

Från år 1748 var en av arrendatorerna vid Barnängen Hans Reinhold Apiarie.

Ovan: Barnängens textilfabrik hade en expansiv period under 1700-talets andra hälft. Trähus ersattes med murade hus och anläggningen fick en mer formell karaktär, jämförbar med herrgårdar utanför staden. Utsnitt ur Akrels karta över Stockholm från år 1805. Stockholms stadsarkiv.

Nedan: Fasadritning till bröderna Apiaries nya huvudbyggnad på Barnängen, utförd av byggmästaren Elias Kessler år 1767. Arkitekturen är typisk för tidens herrgårdar. Ritning i Stockholms stadsarkiv.

På 1830-talet framträder Barnängens gård som en idyll och inte mycket belyser att detta bara ett halvsekel tidigare hade varit Stockholms största arbetsplats, med som mest över 700 arbetare anställda. Vy över gårdsanläggningen från Hammarby sjö. Litografi av Albert Blombergsson 1830–1835. SSM.

Tio år senare inledde Hans Reinhold och hans yngre bror Carl förhandlingar om köp av fastigheten från Riddarhuset, vilket genomfördes år 1761 med tillträde i januari året därpå. Med bröderna Apiaries inträde inleddes en glansperiod som skulle vara fram till 1780-talets sista år. Omsättning och antal anställda ökade, som mest hade företaget mer än 700 anställda arbetare och över 40 vävstolar. Bröderna utvecklade driften, köpte ytterligare mark till fastigheten och initierade en omfattande bygnadsverksamhet. Den gamla trähusbebyggelsen ersattes med stenhus och hela anläggningen gavs en

ny prägel, som tydligare uttryckte företagets organisation och ordning.

Det gamla lusthuset revs för uppförandet av ett corps-de-logi, en ståndsmässig bostad för de två ägarna med familjer. Byggnaden stod klar år 1769. Dess utformning och placering följde schemat för samtida herrgårdsanläggningar. Gårdsrummet framför byggnaden ordnades och en ny inkörsport tydliggjorde gränsen mellan Barnängen och omgivningen utanför. Kring gårdsrummet och huvudbyggnaden uppfördes vagnshus med stall, portvaktsbostad, magasin samt verkhus med färgeri och bostäder. Trädgården

mot vattnet planterades med alléer och bersåer. Med vissa tillägg från 1800-talet finns husen kvar i dag och bildar en ovanligt välbevarad och samlad miljö från 1700-talets senare del.

I slutet av 1700-talet gick verksamheten vid Barnängen sämre och år 1805 sålde den yngre brodern Apiarie fastigheten på auktion. Nya textilfabrikörer tog vid, men tillverkningen nådde aldrig glansperioden på 1700-talet. Med ett avbrott mellan åren 1829–1848 fortsatte dock industriell textiltillverkning på Barnängen ända fram till år 1952, då Stockholms stad förvärvade den kvarvarande delen av fastigheten.